

Vězeňská duchovní služba v perspektivě pastorální teologie*

Michal Opatrný

Vězeňská duchovní služba, tedy pastorační činnost vězeňských kaplanů a s nimi spolupracujících dobrovolníků z řad duchovních, patří v českém teologickém prostředí k málo reflektovaným oblastem církevní praxe,¹ byť už má i svou vlastní memoárovou publikaci.² Mnohem vyššímu zájmu se toto téma paradoxně těší u sociologů náboženství a představitelů akademických větví různých pomáhajících profesí, které působí ve věznicích jako neuniformovaní zaměstnanci.³

Záměrem této studie je proto konceptualizace vězeňské pastorační z pozice pastorální teologie – a to vzhledem k českému kontextu. Protože je celá vězeňská duchovní služba organizována jako jiné kaplanské služby v ČR striktně ekumenicky, bude zohledněna i nekatolická teologická literatura. Metodologicky bude studie postupovat osvědčenou pastoračně-teologickou metodou Josefa kardinála Cardijna *Vidět-Posoudit-Jednat*,⁴ resp. její akademickou modifikací.⁵

* Tato studie je výstupem projektu TAČR v programu Éta (Podpora inovačního potenciálu společenských věd, humanitních věd a umění) č. TL02000390 s názvem „Odborná příprava vězeňských kaplanů s ohledem na specifika vězeňského prostředí.“

¹ Srov. Michael MARTINEK, „Duchovní služba v českých věznicích,“ *Teologické texty* 2 (2015): 102–104.

² Srov. Bohdan PIVOŇKA, *Duchovní služba v postkomunistickém vězení: aneb ohlédnutí za dvacetiletím Vězeňské duchovenské péče*, Středokluky: Zdeněk Susa, 2018, 271 s.

³ Srov. Miloslav JÜZL, *Sociálně pedagogická role církve v penitenciární praxi*, Brno, Institut mezioborových studií, 2011, 184 s. Srov. Jan VÁNĚ – Lukáš DIRGA, „The prison chaplain as a part of penitentiary care? Transformation of the Czech prison system after the fall of communism,“ *Archivum Kryminologii* 1 (2020): 253–269. Srov. Andrea BELÁŇOVÁ – Tereza TREJBALOVÁ, „Role církvi a význam religiozity v následné péči o propuštěné vězně: Vyhodnocení dotazníku určeného pro dobrovolníky dopisující si s vězni,“ *Průběžná výzkumná zpráva*, Praha: SÚ AV ČR, 2019.

⁴ Srov. Stephanie KLEIN, *Erkenntnis und Methode in der Praktischen Theologie*, Stuttgart: Kohlhammer, s. 54–77.

⁵ Srov. Herbert HASLINGER, „Die wissenschaftstheoretische Frage nach der Praxis,“ in *Handbuch Praktische Theologie: Bd. 1 Grundlegungen*, ed. Herbert Haslinger – Christiane Bundschuh-Schramm, Mainz: Grünewald, 1999, s. 102–121.

Zaměří se proto nejprve na současný stav poznání nejen v pastorální teologii, ale i sociologii náboženství, aby doložila zmíněný neutěšený stav pastorálně-teologické reflexe vězeňské pastorační práce v Česku oproti její poměrně rozvinuté reflexi z pozice sociologie a pomáhajících oborů. Dále bude tuto reflexi využívat k pastorálně-teologickému posouzení a interpretaci, aby ve svém závěru mohla formulovat základní nárys prvotní konceptualizace vězeňské pastorační práce. Její součástí by mělo být stanovení cílů pastorační činnosti, jejích metod v individuální a kolektivní práci s odsouzenými a upřesnění místa kaplana mezi neuniformovanými zaměstnanci pojaté z teologického hlediska. Zároveň by měly být formulovány i prvotní principy pro vzdělávání budoucích vězeňských kaplanů, na kterých by mohl stát kurz celoživotního vzdělávání ne nepodobný tomu, jaký je stanoven 1. dodatkem k Dohodě o duchovní péči ve zdravotnictví mezi Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví v České republice z 12. prosince 2011.

Z terminologického hlediska je v této studii třeba ještě učinit poznámku k odlišnému obsahu pojmů spiritualita a religiozita v sociálních vědách a teologii. Pokud tedy bude některý z těchto pojmů využíván v sociálně vědním smyslu, bude na to vždy upozorněno. V opačném případě bude míněn ve smyslu teologickém. Dále budou v textu užívány dvě klíčové a zároveň podobné zkratky VDS a VDP. Zkratka VDS označuje Vězeňskou duchovní službu, která je vykonávána vězeňskými kaplany na základě dohody mezi Vězeňskou službou ČR, ČBK a ERC.⁶ VDP je zkratkou pro zapsaný spolek Vězeňská duchovenská péče, který sdružuje osoby pověřené církvemi k duchovní službě ve věznicích. Její existenci také předpokládá zmíněná dohoda.

1. NEROVNOUČINNÝ STAV POZNÁNÍ A DISKUSE V PASTORÁLNÍ TEOLOGII A SOCIOLOGII NÁBOŽENSTVÍ

Působení vězeňských kaplanů je v Česku předmětem zájmu jak pomáhajících oborů jako sociální pedagogika nebo sociální práce,⁷ ke kterým má kaplanská služba relativně blízko, tak sociologie. Zabývá se jím jak penitenciární sociologie, tak sociologie náboženství; často oba sociolo-

⁶ Srov. Dohoda o duchovní službě (NGŘ č. 67/2013), uzavřená 30. 12. 2013 mezi zástupci České biskupské konference, Ekumenické rady církví v ČR a Vězeňské služby ČR.

⁷ Srov. Jůzl, *Sociálně pedagogická role církve v penitenciární praxi*, s. 2.

gické směry společně. Sociologický pohled pak zdůrazňuje specifický rys vývoje českého vězeňského systému, kterým je jeho oscilace mezi represivním a restorativním přístupem k odsouzeným.⁸ To má zásadní vliv i na práci vězeňských kaplanů. Musí proto v širokém slova smyslu neustále vyjednávat o své pozici uvnitř institucionální struktury vězeňského systému, získávat důvěru odsouzených a pracovat často jen s malou nebo žádnou podporou ze strany dalších pomáhajících profesí a vězeňské stráže.⁹ Legální a formální integrace¹⁰ duchovní péče do systému vězeňství tedy „...nutně neznamená plnou integraci náboženství do českého vězeňského systému. (...) čeští kaplani si udržují relativně výjimečnou pozici uvnitř vězeňské organizace, která je spatřována také ve specifickém způsobu práce s vězni.“¹¹ Kaplan se tak nakonec stává prostředníkem mezi dvěma světy. Zatímco dozorcí kladou důraz na dodržování bezpečnostních pravidel a dohlíží na pořádek ve věznici, kaplani projevují zájem spíše o práci s emocemi, blízký lidský kontakt a pozitivní usměrňování.¹² Každý kaplan, dobrovolník i vězeňská duchovní služba obecně se musí pastoračně vypořádat s požadavky vězňů a zároveň akceptovat autoritu vězeňského systému, zejména uniformovaných příslušníků vězeňské stráže.

Zatímco především vězeňská stráž reprezentuje represivní přístup, který byl dominantní během komunistické vlády, a jehož prvky si pak starší příslušníci stráže přenášeli do období po r. 1989,¹³ vězeňský kaplan reprezentuje svým způsobem extrémně opačný přístup, který i v rámci restorativního pojetí vstupoval do vězeňského systému od 90. let 20.

⁸ Srov. Lukáš DIRGA – Jan VÁNĚ, „Czech Republic: Religion and Prison – The History of an Ambivalent Partnership,” in *Religion and prison: An overview of contemporary Europe, Boundaries of religious freedom: Regulating Religion in Diverse Societies* 7, ed. Julia Martínez-Ariño – Anne-Laure Zwillig, Cham: Springer, 2020, s. 91–111.

⁹ Srov. Andrea BELÁŇOVÁ, „Být kaplanem v Česku: Zdroje nejistoty a nacházení opory,” *Český lid* 105 (2018): 25–43.

¹⁰ Srov. GENERÁLNÍ ŘEDITELSTVÍ VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČESKÉ REPUBLIKY, „Nařízení č. 67, kterým se vyhlašuje Dohoda o duchovní službě,” in *Sbírka nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky*, 2013.

¹¹ VÁNĚ – DIRGA, „The prison chaplain as a part of penitentiary care?,” s. 259.

¹² Srov. Andrea BELÁŇOVÁ – Tereza TREJBALOVÁ, „Prvních deset let jsem si s personálem netykal: Pozice kaplana v české věznici,” *Sociológia – Slovak Sociological Review* 52 (2020): 12.

¹³ Srov. PIVOŇKA, *Duchovní služba v postkomunistickém vězení*, s. 14.

stol. jako zcela nový¹⁴ prvek. Česká vězeňská duchovní služba tak byla uchráněna problému, se kterým se musely potýkat služby zahraničí, kde bylo náboženství nejprve součástí represivního přístupu.¹⁵ To bylo dáno jednak tím, že ani v Rakousko-Uhersku nebyla vězeňská pastorační služba na straně represivního přístupu, jednak tím, že se již v období mezi světovými válkami nacházely církve uprostřed sekularizující se české společnosti v překerní situaci. Spolupráce odsouzených s kaplany, mezi jejichž činnosti např. patřila výuka náboženství, byla proto již tehdy dobrovolná.¹⁶ Současný kaplan se ovšem v českých podmínkách odlišuje i od neuniformovaných zaměstnanců věznic, kteří jinak reprezentují právě restorativní pojetí práce s odsouzenými. Ostatní pomáhající profese uvnitř vězeňského systému (vychovatelé, sociální pracovníci, psychologové apod.) pracují se standardizovanými metodami, tzv. programy zacházení s odsouzenými. Tyto programy jsou určeny všem odsouzeným a všichni se jich v určité minimální míře musí účastnit. Právě proto je jejich přístup označován jako standardizovaný. Ve výše popsané tenzi mezi přístupem strážce a kaplanů se pak ocitá jakoby uprostřed. Přístup kaplanů lze naproti tomu chápat jako spirituální model (v sociálně vědním smyslu). Jejich péče je založena na individualizovaném obsahu, tzn. exkluzivně individuálním přístupu kaplana ke každému odsouzenému a jeho potřebám. Ve srovnání se standardizovaným modelem se na spirituálním podílu mnohem menší počet odsouzených. Ti navíc o duchovní péči musí požádat, zatímco na programech zacházení je účast povinná ve výše popsaném smyslu.¹⁷ V důsledku se však spirituální model jeví vůči standardizovanému jako nesystematický a nekonzistentní.¹⁸ To se projevuje i v postpenitenciární péči, která také není dostatečně systematická a komplexní, zejména co se spolupráce kaplanů a dobrovolnických organizací týká. Kaplani a dobrovolníci využívají osobní kontakty

¹⁴ Dojem novosti byl dán relativně dlouhým obdobím komunistické vlády, které z kolektivní paměti vězeňského systému i církví vymazalo dlouhou a úspěšnou historii působení vězeňských duchovních ve věznicích na území současné ČR (srov. DIRGA – VÁNĚ, „Czech Republic: Religion and Prison – The History of an Ambivalent Partnership,” s. 93–94).

¹⁵ Srov. Jacqueline McCLOY, „Chaplains and the British Penitentiary; a brief historical introduction,” *Academia Letters* (2021), <https://doi.org/10.20935/AL2393>.

¹⁶ Srov. DIRGA – VÁNĚ, „Czech Republic: Religion and Prison – The History of an Ambivalent Partnership,” s. 93–94.

¹⁷ Srov. VÁNĚ – DIRGA, „The prison chaplain as a part of penitentiary care?” s. 260–261.

¹⁸ Srov. DIRGA – VÁNĚ, „Czech Republic: Religion and Prison – The History of an Ambivalent Partnership,” s. 91–111.

a vlastní zdroje, příp. i spolupráci s církvemi a církvemi zřizovanými pomáhajícími organizacemi,¹⁹ jakkoliv se minimálně vedení duchovní služby s tímto fenoménem pokoušelo již dříve potýkat.²⁰

Z hlediska obsahu práce kaplanů pak sociologie identifikuje jako jeden z hlavních problémů, se kterým se kaplani při své službě potýkají, tzv. účelovou religiozitu (v sociálně vědním smyslu).²¹ Jde o jev, který zahraniční literatura nazývá výstižně jako *fake conversions*, a který je celosvětový,²² a týká se především odsouzených s kratšími tresty.²³ Pragmatický přístup k religiozitě (v sociálně vědním smyslu) spočívá v českých věznicích v tom, že je chápána jako prostředek k setkání s jinými odsouzenými, příležitost k zábavě a rozptýlení, mj. opět ve vztahu k setkání s jinými odsouzenými, ale také jako nástroj k obraně sebe sama, např. kvůli zařazení do mírnějšího režimu, na patro mezi nábožensky orientované vězně apod.²⁴ Z výzkumů je ovšem patrné, že sami čeští kaplani tento pohled nesdílejí, resp. se rozcházejí ohledně interpretace jevu účelové religiozity (v sociálně vědním smyslu) s pohledem sociologickým. Za hlavní problém považují až skutečnost, že po propuštění bývalí vězni přestanou nábožensky žít.²⁵ Anglický pojem *fake conversions* ale odkazuje právě k tomu, že tento jev může souviset mnohem více se samotnou konverzí, která může být účelová a zdánlivá, než s náboženskou praxí po propuštění. Vedle výše uvedených důvodů k účelovému využití religiozity ve vězení je ovšem popisována i religiozita, resp. konverze k religiozitě (v sociálně vědním smyslu) jako copingová strategie.²⁶ Tento přístup se zdá být totožný s tím, co Váně a Dirga popisují jako obranu sebe sama. Skutečně v něm také o sebeobranu svého druhu jít

¹⁹ Srov. BELÁŇOVÁ – TREJBALOVÁ, „Role církví a význam religiozity v následné péči o propuštěné vězně“.

²⁰ Srov. PIVOŇKA, *Duchovní služba v postkomunistickém vězení*, s. 173–175.

²¹ Srov. DIRGA – VÁNĚ, „Czech Republic: Religion and Prison – The History of an Ambivalent Partnership“, s. 91–111.

²² Srov. Tobias BRANDNER, „A Case Study on Conversion in the Context of Prison in Hong Kong: Experiences, Narratives, and Transformations“, *International Journal of Practical Theology* 22 (2018): 6–7, <https://doi.org/10.1515/ijpt-2016-0038>.

²³ Srov. Jan VÁNĚ – Lukáš DIRGA, „The Religiosity Behind Bars: Forms of Inmate's Religiosity in the Czech Prison System“, *Sociológia* 48 (2016): 659.

²⁴ Srov. tamtéž, s. 654–655.

²⁵ Srov. tamtéž, s. 649–650.

²⁶ Srov. Bartłomiej SKOWROŃSKI – Elżbieta TALIK, „Metaphysical quality of life and its correlates in prisoners“, *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought* 39 (2020): 385, <https://doi.org/10.1080/15426432.2020.1804514>.

může. Ta však není u odsouzených účelová v tom smyslu, že by jim měl přinést výhody a úlevy nebo bezpečnější prostředí ze strany ostatních odsouzených. Mnohem více jde o skutečnou copingovou strategii, tedy o přístup, který odsouzenému pomáhá zvládat náročnou etapu života v emoční, resp. duševní a příp. duchovní rovině života. Prostřednictvím praktikování náboženské víry je překonáváno období snížené kvality života, resp. je pokles této kvality minimalizován.²⁷ Takovou strategií mohou být právě postupné a pozvolné konverze, které jsou popisovány u středně a dlouhodobých trestů.²⁸ To však nevylučuje, že stejně může jít i o copingovou strategii v případech účelové religiozity manifestované u trestů kratších. V českém kontextu se také objevuje řada příběhů o skutečných konverzích. Mnoho z těch, kteří našli víru ve vězení, se každoročně schází na podpůrné akci zvané Adulam, kterou spoluorganizuje sbor Církve bratrské v Jablonci nad Nisou, Mezinárodní vězeňské společenství a několik vězeňských kaplanů. Někteří z propuštěných, kteří prošli osobní konverzí ke křesťanství, vydali ve spolupráci s lokálními církevními společenstvími (např. Církev bratrská, Křesťanské sbory) své autobiografie. Jejich hlavním smyslem, který autoři zamýšleli, je sdílet zážitek pozitivního životního obratu a vnitřní změny.²⁹

Druhý problém, který sociální vědy ohledně obsahu práce kaplanů popisují, je jistá neurčitost a nesystémovost pastorační práce, resp. duchovní služby.³⁰ S tím se pojí i redukce duchovní nebo spirituální péče na vězeňskou pastorační prováděnou kaplany z vybraných křesťanských církví a církevních společenství.³¹ Téma jako např. spiritualita (v sociálně vědním smyslu) a její zohlednění v sociální práci³² se v této souvislosti v Česku neobjevuje.³³ Oproti tomu duchovní péče poskytována duchov-

²⁷ Srov. tamtéž, s. 383–384.

²⁸ Srov. BRANDNER, „A Case Study on Conversion in the Context of Prison in Hong Kong,“ s. 17.

²⁹ Srov. BELÁŇOVÁ – TREJBALOVÁ, „Role církví a význam religiozity v následné péči o propuštěné vězně“.

³⁰ Srov. DIRGA – VÁNĚ, „Czech Republic: Religion and Prison – The History of an Ambivalent Partnership,“ s. 91–111.

³¹ Srov. BELÁŇOVÁ – TREJBALOVÁ, „Role církví a význam religiozity v následné péči o propuštěné vězně“.

³² Srov. Tereza CIMRMANNOVÁ, „Spiritualita v sociální práci s ohledem na vzdělání a kompetence pomáhajícího,“ *Caritas et veritas* 7 (2017): 15–18, <https://doi.org/10.32725/cetv.2017.004>.

³³ Srov. Michael MARTINEK, „Role sociálního pracovníka a duchovního ve věznici,“ *Sociální práce / Sociální práca* 2 (2012): 29–31.

ními jiných náboženství sice existuje, je ale zcela okrajovým fenoménem.³⁴ Na systémovosti a určitosti duchovní služby nepřidávají v pastorační praxi oblíbené představy a tvrzení, že nezáleží, z jakých motivů se odsouzení účastní bohoslužeb a dalších aktivit s kaplanem, důležité je, že naslouchají evangeliu a setkávají se s ukřižovaným a vzkříšeným Kristem,³⁵ a že je kaplan mezi nimi přítomný.³⁶ To ovšem znamená, že z hlediska práce s odsouzenými jsou religiozita a spiritualita (v sociálně vědním smyslu) chápány pragmaticky, užitně. Slouží jako kognitivní a emoční zásobník hodnot, které odsouzení přijímají, jak chtějí, což ale nebrání tomu, aby si vytvořili porozumění sobě samým v procesu přijetí viny.³⁷ Právě to je také důvod, proč by měla být práce kaplanů systematizována a upřesněna především vzhledem k vězeňskému systému. Na druhou stranu, sociální vědy upozorňují, že tento problém není vyřešen ani v zahraničí. V mezinárodním diskurzu neexistuje konsensus ohledně evaluace přínosu kaplanů, tzn., že není shoda na efektivitě spirituální péče vzhledem k reintegraci odsouzených a prevence jejich návratu k trestné činnosti.³⁸ Samotní čeští kaplani se tomuto pojetí své služby i brání,³⁹ když např. zdůrazňují přijetí člověka jako svůj hlavní úkol, aby mu pomohli v jeho strachu a posílili jeho naději.⁴⁰ Problému nesystémovosti a neurčitosti jde navíc naproti skutečnosti, že vězeňská duchovní péče není prioritou pro vedení církví, resp. pro katolickou hierarchii.⁴¹ Naopak lze za jistý prvek systémovosti považovat doporučení, aby křty

³⁴ Ve Vazební věznici Praha Ruzyně je zřízena muslimská modlitebna a dochází do ní muslimský duchovní, který ale není kaplanem. Srov. VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY, „Vazební věznice Praha Ruzyně: Zacházení s obviněnými cizinci,“ <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/vazebni-veznice-praha-ruzyne/sekce/zachazeni-s-obvinenymi-cizinci> [cit. 26. 8. 2022].

³⁵ SROV. BRANDNER, „A Case Study on Conversion in the Context of Prison in Hong Kong,“ s. 16.

³⁶ SROV. Henrik Reintoft CHRISTENSEN – Lene KÜHLE – Niels Valdemar VINDING, „Denmark: Christianity and Islam in Prisons – A Case of Secular Professionalisation of Chaplaincy,“ ed. Julia Martínez-Ariño – Anne-Laure Zwillling, *Religion and prison: An overview of contemporary Europe, Boundaries of religious freedom: Regulating Religion in Diverse Societies 7*, Cham: Springer, 2020, s. 126.

³⁷ SROV. VÁNĚ – DIRGA, „The Religiosity Behind Bars,“ s. 659.

³⁸ SROV. VÁNĚ – DIRGA, „The prison chaplain as a part of penitentiary care?“ s. 254.

³⁹ SROV. VÁNĚ – DIRGA, „The Religiosity Behind Bars,“ s. 649–650.

⁴⁰ SROV. Vendula KALUSOVÁ, „Kaplani ve vězeních,“ https://www.evangelnet.cz/cce_pruvodce:kaplani_ve_vezenich [cit. 3. 5. 2022].

⁴¹ SROV. DIRGA – VÁNĚ, „Czech Republic: Religion and Prison – The History of an Ambivalent Partnership,“ s. 107.

odsouzených probíhaly zásadně až po jejich propuštění,⁴² které v sobě implikuje přijetí nebezpečí účelové religiozity a falešných konverzí alespoň na úrovni systému a řízení vězeňské duchovní služby.

Problém neurčitosti a nesystémovosti v práci a působení vězeňských kaplanů odkazuje k nepoměrně menšímu zájmu, který o ně projevuje česká teologie, resp. česká pastorální teologie. Zatímco sociálně vědní uchopení problému, které bylo shrnuto výše, je poměrně obsáhlé a můžeme proto i hovořit o autorech, kteří se tématu náboženství a vězeňství věnují, v prostředí teologickém je stav poznání výrazně chudší. Navíc některá témata, která sociálně vědní pojetí identifikuje jako slabá místa, chápou kaplani naopak jako silné stránky svého působení. O to více se pak jeví pastorálně teologické reflexe a konceptualizace jako potřebná.

Teologické pojetí duchovní služby ve věznicích určuje především to, jak svou službu teologicky chápou sami kaplani. Jde tedy o induktivní, reflexivní a na základech zkušeností z praxe budované teologické porozumění službě kaplanů a vězeňské pastoraci, které by metodologicky zřejmě spadalo do čtení a interpretace znamení času.⁴³ Kaplani, resp. VDS se v textu na internetových stránkách VDP odvolávají na Řeč o posledním soudu z Mt 25, resp. na v. 36: „Byl jsem ve vězení, a přišli jste za mnou,“ jako na odkaz Ježíše Krista, který svou službou naplňují. Vedle toho ale zdůrazňují, že k jejich službě patří i zpráva o spáse, milosti, nových možnostech života a Boží ochotě odpouštět litujícím hříšníkům. V této prezentaci svého sebepojetí a pojetí svojí služby kaplani konstatují i určitou synergii své práce s cíli a principy restorativní justice, když zdůrazňují příspěvek své služby k náhradě způsobených škod a k životu podle křesťanských principů.⁴⁴

Určitou část teologického sebepojetí kaplanů zachytila ve svých pracích i Beláňová, když popisuje, jak kaplani chápou sami sebe. Především je zřejmé, že dobře vnímají výše popsané problémy ve vztahu k ostatním pracovníkům Vězeňské služby, specifika svého postavení v něm a synergii své služby s restorativním pojetím trestu. K jejich hlavnímu pracovnímu nástroji či prostředku, lze-li to tak říci, patří důvěra. Tzn., získání důvěry odsouzených, která je předpokladem další spolupráce.

⁴² Srov., tamtéž, s. 105–106.

⁴³ Srov. Michal OPATRNÝ, *Sociální práce a teologie: Inspirace a podněty sociální práce pro teologii*, Praha: Vyšehrad, 2013, s. 139–153.

⁴⁴ Srov. VĚZEŇSKÁ DUCHOVENSKÁ PÉČE, „Kaplani,“ <https://www.vdpce.eu/kaplani/> [cit. 3. 5. 2022].

Kaplaní sledují, že to dobře vnímá i uniformovaný a neuniformovaný personál věznic, a že příp. návazné změny v chování odsouzených jsou jistou evidencí uznání práce kaplanů ze strany ostatních zaměstnanců. Podobně je pak uznáván i potenciál kaplanů pro postpenitenciární péči.⁴⁵ Teologické pojetí kaplanské práce lze z těchto sociálně vědních pozorování odvozovat jen pomocí analogií. Zjevný význam důvěry má zřejmou souvislost se svědectvím, resp. pastorační prací jako svědectvím Bohu, protože Bohu může svědčit jen ten, kdo je sám důvěryhodný.⁴⁶ Jisté napětí mezi synergií s restorativní justicí a konfliktem s jejím represivním pojetím je zase známkou procesu inkulturace, která je podstatným předpokladem každé evangelizace.⁴⁷

Podrobněji se pak duchovní službě v českých věznicích věnoval z teologického hlediska ve dvou článcích Michael Martinek, (v r. 2021) kaplan Vazební věznice Teplice, vyučující teologie a sociální práce na VOŠ Jabok a někdejší ředitel této školy. Podle jeho analýzy vězeňští duchovní naplňují všechny cíle, které lze pro práci s obviněnými nebo odsouzenými odvodit z biblických textů a na kterých pastorační ve vězeňských systémech tradičně staví: být jim blízko v náročné životní situaci (viz opět Mt 25,36), zprostředkovat jim Boží odpuštění (Jn 8,11: „Ani já tě neodsuzuji. Jdi a už nehřeš!“), motivovat je k náhradě škody a k životu podle křesťanských zásad (Lk 19,8: „Jestliže jsem někoho ošidil, nahradím mu to čtyřnásobně.“).⁴⁸ Uvedené hodnocení stojí na jeho analýze Výkazů o realizaci kaplanské služby v r. 2013. V rámci individuální péče se kaplaní věnovali zejména momentálním problémům (konflikty, obavy, psychické tenze) vězňů a jejich otázkám spojeným s vírou v Boha, modlitbou a duchovním životem. Na druhém místě byl problém trestné činnosti a vyrovnání se s vinou a trestem. Dále kaplaní s vězni řešili jejich sociální kontakty mimo věznici, tzn. zejména starosti o rodinu a blízké a plánování života po propuštění. Další téma jako zdravotní stav, společenská a politická témata včetně justiční praxe byla na místě posledním.⁴⁹ Mezi kolektivní aktivity, které mají kaplaní na sta-

⁴⁵ Srov. BELÁŇOVÁ – TREJBALOVÁ, „Prvních deset let jsem si s personálem netykal,“ s. 14–20.

⁴⁶ Srov. Ludvík DŘÍMAL, „Dimenze zkušenosti v katechezi Církve po 2. vatikánském sněmu,“ *Studia theologica* 4 (2002): 61–62.

⁴⁷ Srov. Pavel AMBROS, *Křesťanský Východ a Západ: inkulturace a interkulturace: Příspěvek k současné recepci tradic v české teologii*, Brno: CDK, 2017, s. 168–169.

⁴⁸ Srov. MARTINEK, „Duchovní služba v českých věznicích,“ s. 102–104.

⁴⁹ Srov. tamtéž.

rosti, patří v první řadě bohoslužby, dále kulturní akce (filmy, koncerty, debaty s hostem), vzdělávací programy (základy křesťanství, studium Písma ad.) a akce ostatní (např. hudební).⁵⁰ Martínek si proto také všímá jistého skutečného nebo potencionálního překryvu mezi prací vězeňských kaplanů a sociálních pracovníků ve vězeňství a postpenitenciární péči. Mezi tyto překryvy řadí především spolupráci jak kaplanů, tak i sociálních pracovníků s neziskovými a nevládními organizacemi – a to jak v prostředí věznic, tak v postpenitenciární péči. Dále pak také všestrannou přípravu odsouzených na život po propuštění. Rozdíl spatřuje naopak v tom, že se sociální pracovník „zaměřuje především na vnější stránku klientova života – jeho sociální fungování, zatímco kaplan se zaměřuje spíše na jeho stránku vnitřní – na posilování jeho identity, na integritu jeho osobnosti, na jeho vyrovnání se s vlastní vinou a na motivaci ke změně života“.⁵¹ Mezi překryvy dále Martínek uvádí práci se spiritualitou odsouzených, protože spiritualita je stále významnějším tématem i v sociální práci.⁵² Protože se kaplan věnuje všem odsouzeným, a tedy nejenom těm, kteří se hlásí ke křesťanství, je zde jistá analogie se sociálním pracovníkem, který posuzuje životní situaci klienta a to, jakou roli v ní má spiritualita jako zdroj hodnot a motivací klienta.⁵³ Zejména Beláňová a Trejbalová ale na základě svých výzkumů zdůrazňují, že religiozita a spiritualita jsou v Českém vězeňství pojmány prakticky výlučně křesťansky. Upozorňuje na vnější projevy jako logo Vězeňské duchovní služby (kříž na pozadí mříže), křesťanská koncepte posvátného prostoru (kaple ve věznicích), i určité implicitně exkluzivně křesťanské pojetí své práce ze strany kaplanů. Kaplani svou službu chápou jako určenou všem, včetně osob bez vyhraněné náboženské příslušnosti, chápou ji ale vždy primárně pastoračně.⁵⁴ Tzn., že u kaplanů momentálně nelze očekávat např. takové pojetí práce se spiritualitou odsouzených, které je vlastní sociální práci zaměřené na spiritualitu jejích klientů.⁵⁵ K Martínkem

⁵⁰ Srov. tamtéž.

⁵¹ Srov. MARTINEK, „Role sociálního pracovníka a duchovního ve věznici,“ s. 29–31.

⁵² K rozvoji spirituality v sociální práci srov. Jakub DOLEŽEL, „Spiritual Sensitivity in Caritas Services: Why and How to Work with the Spiritual Dimension of the Life Situation of Clients,“ *Caritas et Veritas* 1 (2017): 50–68, <https://doi.org/10.32725/cetv.2017.007>.

⁵³ Srov. MARTINEK, „Role sociálního pracovníka a duchovního ve věznici,“ s. 29–31.

⁵⁴ Srov. BELÁŇOVÁ – TREJBALOVÁ, „Prvních deset let jsem si s personálem netykal,“ s. 8–11.

⁵⁵ Srov. Michal OPATRŇÝ – Rainer B. GEHRIG, „Concepts and theory of spirituality in social work,“ ed. Rainer B. Gerhig – Michal Opatrný – Nándor Birher – Klaus Baumann, *Spirituality, Ethics and Social Work*, Freiburg i.Br.: FreiDoc plus, 2021, s. 78–96.

zmiňovanému překryvu mezi prací kaplanů a sociálních pracovníků tak v oblasti spirituality dochází jen zdánlivě. Což ale neznamená, že takový překryv možný není.

Vedle samotných kaplanů má podle Beláňové a Trejbalové vliv na exkluzivně křesťanský přístup k religiozitě a spiritualitě (v sociálně vědním smyslu) i sdružení Vězeňská duchovenská péče (VDP), která je nadkonfesijním sdružením osob pověřených církvemi k duchovní službě ve věznicích a ústavech ČR. Jako taková VDP sdružuje duchovní, kteří působí jak jako kaplani VDS, tak jako dobrovolníci, kteří s kaplany spolupracují. Dále se VDP věnuje i postpenitenciární péči. Činnost VDP je podobně jako v případě VDS určena Dohodou o duchovní službě.⁵⁶ Na druhou stranu sama Beláňová upozorňuje, že religiozita a spiritualita (v sociálně vědním smyslu) získávají svůj prostor ve věznicích i mimo oficiální struktury Vězeňské duchovní služby. Jde např. o program Věžeňova cesta, který vedle dalších organizuje tzv. Mezinárodní vězeňské společenství, a který má zřejmé duchovní zaměření. Dále upozorňuje na pokusy tzv. Scientologické církve, proniknout do vězeňského systému ČR, nebo na původně buddhistickou dovednost *mindfulness* zaměřený program MBSR (Mindfulness-Based Stress Reduction) a snahu hnutí Falun Gong distribuovat v českých věznicích vlastní publikace.⁵⁷ Vězeňský systém nicméně očekává právě od křesťanských kaplanů, že budou sto vyhovět všem odsouzeným a najdou vždy další a nové způsoby komunikace.⁵⁸

Z uvedeného přehledu jak sociálně vědního tak teologického pohledu na práci vězeňských kaplanů, jak ho zachycuje odborná debata v Česku, vyplývá několik klíčových témat vězeňské pastorace:

- Na prvním místě jde o fenomén tzv. účelové religiozity (v sociálně vědním smyslu), který odlišně a ambivalentně nahlíží jak kaplani, tak sociální vědy a další pomáhající profese. Konverze ve vězeňském prostředí mohou být ryze utilitaristické (získání výhod), může jít o copingové strategie (bezpečí a resilience v nebezpečném prostředí), může jít o dočasné a skutečné konverze. Je patrné, že část kaplanů má tendenci vnímat konverze spíše jako skutečné, byť minimálně

⁵⁶ Srov. Dohoda o duchovní službě (NGŘ č. 67/2013), uzavřená 30. 12. 2013 mezi zástupci České biskupské konference, Ekumenické rady církví v ČR a Vězeňské služby ČR.

⁵⁷ Srov. BELÁŇOVÁ – TREJBALOVÁ, „Role církví a význam religiozity v následné péči o propuštěné vězně.“

⁵⁸ Srov. BELÁŇOVÁ – TREJBALOVÁ, „Prvních deset let jsem si s personálem netykal,“ s 8–11.

na instituční úrovni Vězeňské duchovní služby tomu tak není (viz zdrženlivost ke křtům ve výkonu trestu). U uniformovaného a neuniformovaného personálu lze pozorovat opačné hodnocení, které konverze považuje za ryze účelové.

- Druhým tématem je otázka *systémovosti a systematičnosti*, resp. určitosti kaplanské služby ve věznicích. Zapojení kaplanů do systému Vězeňské služby je ambivalentní, nejsou typickými představiteli restorativního přístupu. Samotná jejich práce tak nevykazuje obdobné systematické postupy, jako práce jiných pomáhajících profesí ve vězeňském systému, a není tedy ani možné zvažovat míru efektivity kaplanské práce.

- Ohledně obou předchozích bodů se pak liší hodnocení těchto témat ze strany kaplanů a ze strany sociálních věd a pomáhajících profesí. Jejich hodnocení jsou prakticky opačná. To, co kaplani považují za výhodu své práce, považuje systém a jeho pracovníci za problém, slabé místo nebo nesystémový a nesystematický přístup. Je tedy patrné jisté vzájemné nepochopení, resp. nepochopení nejen mezi kaplany a stráží, ale i v rámci profesí reprezentujících restorativní přístup. Zdá se, že určitým vysvětlením může být zjištění, že *chybí zvláštní program zacházení s odsouzenými*, podle kterého by kaplani postupovali. Tak, jako mají sobě vlastní programy zacházení v rámci restorativního přístupu v justici jiné pomáhající profese, mohli by ho mít i kaplani.

- V neposlední řadě není kaplanská služba explicitně spojována se *spirituální péčí mimo křesťanský kontext*. Kaplani mají sice pracovat se všemi, kdo o spolupráci projeví zájem, jejich praktický přístup však pak již odpovídá pastorači, resp. křesťanské službě apod. Chybí tedy přístupy zaměřené na práci s odsouzenými, kteří se hlásí k jiným náboženstvím, stejně jako práce se spiritualitou v sociálně vědním smyslu jako zdrojem představ o dobru a zlu (hodnot) a motivace k životním změnám a rozvoji sebe sama. Tím nemá být řečeno, že se takové spirituální péči nemohou věnovat právě kaplani, kteří se explicitně hlásí ke křesťanství a do věznic vstupují s pověřením svých církví.

Uvedené body jen potrhují upozornění zmíněné v úvodu, že teologická reflexe kaplanské služby v českých věznicích není dostatečná. Jinak řečeno, česká pastorální teologie se zjevně s těmito tématy zatím nedokázala vyrovnat – uchopit je, zhodnotit a navrhnout minimálně v podobě zpět-

né vazby pro praxi určité principy nebo koordináty vězeňské pastorače v ČR.

2. PASTORÁLNĚ-TEOLOGICKÁ REFLEXE A INTERPRETACE SOCIÁLNĚ-VĚDNÍCH POZNATKŮ O SLUŽBĚ VĚZEŇSKÝCH KAPLANŮ

Pro pastorálně-teologické posouzení a interpretaci stávající situace vězeňské pastorače v ČR je přirozeně klíčový pojem *pastorace*. Z tohoto důvodu se již nelze spolehnout na klasické dělení pastorače jako farní a kategoriální. Je-li totiž pastorače posláním celé církve ve světě,⁵⁹ pak nelze předpokládat, že se jedna a tatáž pastorače děje ve farnostech i v různých jiných kategoriích. Pod zorným úhlem evangelizace jako primárního cíle pastorače⁶⁰ se farní pastorače zaměřuje na sebe-evangelizaci církve⁶¹ a na církev, resp. farnost jako subjekt pastorační péče o svět.⁶² Mimo farní strukturu, resp. v případě farního společenství jako subjektu pastorače tak pastorače neznamená jen evangelizační působení v misijním smyslu, nýbrž také a nejprve působení služebné, tzn. diakonické ve smyslu realizace diakonie coby konstitutivního prvku církve.⁶³ Pastorační poslání celé církve ve světě, resp. evangelizace spočívá právě i v diakonii (resp. charitě),⁶⁴ tzn. ve službě jako lidské činnosti⁶⁵ podporující dobro a bojující se zlem.⁶⁶ V tomto smyslu je proto vězeňská pastorače především diakonickou pastoračí, tedy takovou, která slouží člověku a jeho důstojnosti tím, že se je snaží posílit a upevnit. Podle scholastického principu *gratia non tollit naturam, sed perficit*⁶⁷ tak pracuje s lidskou přiro-

⁵⁹ Srov. II. Vatikánský koncil, *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes* ze 7. prosince 1965, čl. 40–45.

⁶⁰ Srov. Pavel Ambros, „Pokušení humanismu bez Krista – papež František a Dostojevskij,“ *Studia theologica* 23, č. 4 (2021): 126–127.

⁶¹ Srov. Pavel IV., *Apoštolská exhortace Evangelii nuntiandi* z 8. prosince 1975, čl. 15.

⁶² Srov. Opatrný, *Sociální práce a teologie*, s. 239.

⁶³ Srov. komplexní práci k tomuto tématu: Herbert Haslinger, *Diakonie zwischen Mensch, Kirche und Gesellschaft: Eine praktisch-theologische Untersuchung der diakonischen Praxis unter dem Kriterium des Subjektseins des Menschen*, Würzburg: Echter, 1996, 895 s.

⁶⁴ Srov. Jakub Doležel, *Církevní sociální práce na pozadí encykliky Deus caritas est*, Olomouc: UP, 2012, s. 101–110.

⁶⁵ Srov. *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes*, čl. 33–39.

⁶⁶ Srov. František, *Encyklika o bratrství a sociálním přátelství Fratelli tutti* z 3. října 2020, čl. 87–127.

⁶⁷ Srov. Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, I, I, 8 ad 2.

zeností a s tématem lidské důstojnosti jako předpokladem – jako půdou, která má být připravena – pro přijetí evangelia.⁶⁸ Pro ekumenickou přijatelnost tohoto pohledu ze strany především protestantských kaplanů lze předložit Pannenbergovo pojetí souvislosti mezi eschatologickým a morálním určením člověka.⁶⁹ V tomto pojetí může i nekřesťan sledovat své morální určení dané přirozeným zákonem, čímž spolupracuje s trinitární božskou agapé, resp. milostí na svém určení eschatologickým.⁷⁰

V tomto smyslu tedy *konverze* během výkonu trestu znamenají především příležitost pro kaplanskou činnost ve smyslu diakonické pastorače, která se nemusí ohlížet na to, zda se jedná o skutečnou konverzi co do podstaty nebo jde o účelovou či copingovou strategii. Zdrženlivost Vězeňské duchovní služby k tomu, aby kaplani během výkonu trestu udělovali křty, tedy není ryze účelovou reakcí na riziko účelových konverzí. Ve smyslu diakonické pastorače by se kaplani neměli soustředit na udělování a slavení svátostí, nýbrž a nejprve na práci s lidskou přirozeností odsouzených a na jejich lidskou důstojnost.

Na to pak přirozeně navazuje problém *systémovosti a systematičnosti kaplanské práce* ve věznicích. Právě orientace na lidskou přirozenost a lidskou důstojnost odsouzených je oním systémově-stabilizačním prvkem, který by mohl ujasnit roli kaplanů v systému českého vězeňství, příp. odbourat problém, který plyne z opačného hodnocení konverzí kaplany a stráží, resp. ostatním personálem. Bude-li na jedné straně kaplanům zřejmý diakonický charakter jejich služby – a to i vzhledem k problému evangelizace, a bude-li tento jejich postoj zjevný, podezření dalšího personálu, že kaplanská práce znamená kvůli falešným konverzím spolupráci s odsouzenými na získávání výhod, ztratí na druhé straně své odůvodnění. Docenění možnosti konverze jako copingové strategie ze strany kaplanů bude navíc znamenat posílení diakonického rozměru jejich pastorační služby. Skutečné konverze tím ale nebudou nijak ohroženy nebo zpochybněny. Pro takovou diakonicko-pastorační práci s lidskou přirozeností a důstojností odsouzených však kaplani potřebují vlastní postupy. Z hlediska systému českého vězeňství by tedy mělo jít

⁶⁸ Srov. Isidor BAUMGARTNER, *Theologische Dimensionen der Supervision von Mitarbeitern in Seelsorge und Caritas*, Ueken: Aviva Care Systems, 1997, s. 9.

⁶⁹ Srov. Wolfhart PANNENBERG, *Systematische Theologie, Band 2*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1991, s. 258.

⁷⁰ Srov. Wolfhart PANNENBERG, *Systematische Theologie, Band 3*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1993, s. 86–87.

o vlastní *program zacházení s odsouzenými*, který budou kaplani využívat obdobně jako ostatní pomáhající profese v restorativním přístupu. Kaplanská služba se tím také stane systematickou.

Z dosavadní reflexe a posouzení sociálně-vědních i teologických poznatků o kaplanské službě v českém vězeňství tak vlastně vyplývá nutnost, aby se kaplani zaměřili i na *spirituální péči mimo (explicitně) křesťanský kontext*. Není tím proto míněno nějaké přizpůsobení se současným nebo módním trendům ve smyslu zesvětštění pastorace nebo diakonie. Podpora přirozenosti a důstojnosti odsouzených totiž znamená také kultivaci duchovního rozměru jejich osoby. V logice výše zmíněné přípravy pro evangelizaci musí jít i o přípravu ve smyslu duchovním (v sociálně vědním smyslu), tj. přípravu na dialog o náboženských a spirituálních tématech v sociálně vědním i teologickém význam těchto slov. Pro charakteristiku současné doby se stále více místo postmoderny prosazuje pojem postsekularity.⁷¹ Jde o situaci nového smíření mezi rozumem a náboženskou vírou,⁷² ovšem v jiném smyslu, než tomu bylo v době před postmodernou. Náboženský a spirituální pohled se proto stává relevantním pro jakékoliv téma, o kterém se veřejně mluví,⁷³ nikoliv však proto, že by byl uznán nárok náboženství na pravdu, nýbrž proto, že se v obecně liberálním a demokratickém prostředí může k dané věci vyjádřit každý.⁷⁴ Pro pastorační profese, zejména však pro kaplany a další, kdo působí v diakonické pastoraci, to znamená zvláštní závazek, aby takové debaty kultivovali tím, že do nich budou kvalifikovaně vstupovat. Jejich křesťanská víra a spiritualita by měly být motivací a závazkem k tomu, aby dokázali hovořit o duchovních věcech poučeně a obecně srozumitelným jazykem – a to nikoliv „až“ kvůli evangelizaci nebo z misijního zájmu, ale „už“ kvůli obecnému dobru, kterým by měla být úroveň debaty o duchovních tématech, resp. duchovní pohled na veřejná témata. Na této úrovni by mělo církvím, teologům a duchovním

⁷¹ Srov. Philippe-Antoine HOYECK, „Religion and Democracy: Jürgen Habermas and Charles Taylor on the Public Use of Reason,” *The European Legacy* 2 (2021): 111–130, <https://doi.org/10.1080/10848770.2020.1824314>.

⁷² Srov. Elanie GRAHAM, „Reflexivity and Rapprochement: Explorations of a ‘Postsecular’ Public Theology,” *International Journal of Public Theology* 3 (2017): 277–289, <https://doi.org/10.1163/15697320-12341496>.

⁷³ Srov. Justin BEAUMONT – Klaus EDER, „Concepts, processes, and antagonism of postsecularity,” ed. Justin Beaumont, *The Routledge Handbook of Postsecularity*, Abingdon: Routledge, 2019, s. 3–24.

⁷⁴ Srov. GRAHAM, „Reflexivity and Rapprochement,” s. 277–289.

zvlášť záležet.⁷⁵ Jakkoliv není jednoduché zároveň mluvit a mlčet o náboženství,⁷⁶ bez této přípravy ve smyslu kultivace veřejné debaty nedává pastore a evangelizace jako dialog o křesťanské víře smysl, resp. se nemůže setkat s elementárním porozuměním pro „látku“, se kterou přichází. V neposlední řadě jde také o etiku pastore a působení kaplanů, kdy pro křesťanskou charitu a diakonii, resp. pastoreci vždy platilo, že nouze nebo obtížná situace druhého nemůže být zneužita k proselytismu.⁷⁷ Spirituální péče mimo (explicitně) křesťanský kontext tak může být pro kaplany nástrojem, jak pracovat s odsouzeným v prostředí vězeňského systému ve smyslu přípravy na explicitně křesťanskou pastoreci a evangelizaci po propuštění. Inspirací⁷⁸ pro to může být práce se spiritualitou v sociální práci.⁷⁹

3. PRVOTNÍ KONCEPTUALIZACE VĚZEŇSKÉ PASTORACE V ČR

Z uvedeného je zřejmé, že základem konceptu vězeňské pastore v ČR musí být diakonické pojetí této pastore. Tento pastorační přístup můžeme pozorovat i u jiných kaplanských služeb⁸⁰ a můžeme jím také charakterizovat některé charitativní a diakonické projekty českých církví a jejich součástí nebo aktivity křesťansky založené psychosociální pomoci.⁸¹ Charakteristika vězeňské pastore jako primárně diakonické se jeví jako vhodnější, než používat obraty jako „primárně neevangelizační“, „nemisijní“ apod. O evangelizaci totiž jde i v tomto pastoračním

⁷⁵ Srov. *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes*, čl. 44.

⁷⁶ Srov. Adam DINHAM, „Reimagining Religion and Belief in the Public Sphere,“ *Modern Believing* 2 (2020): 141–151, <https://doi.org/10.3828/mb.2020.9>.

⁷⁷ Srov. BENEDIKT XVI., *Encyklika o křesťanské lásce Deus caritas est* z 25. prosince 2005, čl. 31.c.

⁷⁸ Srov. OPATRŇÝ, *Sociální práce a teologie*, s. 258–292.

⁷⁹ Srov. Rainer B. GEHRIG, „Spirituality – a case for interdisciplinary encounters of theology and social work,“ ed. Rainer B. Gehrig – Michal Opatrný – Nándor Birher – Klaus Baumann, *Spirituality, Ethics and Social Work*, Freiburg i.Br.: FreiDoc plus, 2021, s. 40–58, <https://doi.org/10.6094/UNIFR/221388>.

⁸⁰ Srov. Jana MARYŠKOVÁ, „Nemocniční kaplanství v poločase,“ *Caritas et veritas* 5 (2015): 10–21, <https://doi.org/10.32725/cetv.2015.027>.

⁸¹ Srov. DOMOV SV. KARLA BOROMEJSKÉHO, „Odsouzené ženy v domově,“ <https://www.domovrepy.cz/index.php/odsouzene-zeny/projekt-odsouzene-zeny> [cit. 5. 5. 2022]. Srov. PSYCHOSOCIÁLNÍ INTERVENČNÍ TÝM ČR, „Jsme lidi, ne čísla,“ <https://pitcr.cz/> [cit. 6. 5. 2022].

přístupu, protože dost dobře nemůžeme hovořit o pastoraci bez evangelizace. Cílem křesťanské služby ale není proselytismus, cílem je člověk připravený přijmout evangelium.

Sleduje-li pastore spásu člověka, pak je především potřeba, aby člověk získal zkušenost spásy, nikoliv, aby se o spásu jen více či méně přesvědčivě „kázalo“. Právě diakonický přístup, prostředí služby, charity, lásky k bližnímu a bliženecké lásky je „místem“, kde lze zažít spásu⁸² – zkušenost⁸³ Boha, který se kvůli spásu člověka sám sebe zřekl kvůli službě druhým (Flp 2,6–7). Cílem vězeňské pastore, tj. cílem změny, o kterou kaplani usilují u odsouzených, by tedy měl být člověk, který nepodléhá podezření, že jeho křesťanská konverze je copingovou strategií nebo dokonce jen účelovým postojem, jak získat výhody uprostřed represivního systému, tzn. člověk, který není zaměřen na sebe, ale na druhé; člověk, který evangelium přijímá svobodně jako uskutečnění své lidské důstojnosti – podobnosti Bohu.

Z reflexe o současné podobě vězeňské pastore v první části tohoto článku je zřejmé, že jejím klíčovým pracovním nástrojem je důvěra. Osobní kongruence a tedy i důvěryhodnost každého kaplana by měla být základem jeho služby, protože právě díky nim bude možné i přemostění z pastore diakonické do evangelizační. Pokud pro něj služba nebude službou, nebude pak ani jeho svědectví Bohu důvěryhodné. Z hlediska praktických postupů se pak jeví jako užitečné, aby byl pro kaplany, resp. samotnými kaplany vyvinut jejich vlastní program zacházení s odsouzenými, jak již bylo uvedeno výše. Kaplani tím doslova inkulturují⁸⁴ svou službu – diakonickou pastore do vězeňského prostředí a posílí vlastní odpovědnost ve smyslu zpětné vazby a hodnocení pro svou práci. Vedle programů zacházení je možné se inspirovat⁸⁵ i v dalších metodických postupech ostatních pomáhajících profesí. Např. sociální práce používá tzv. spirituální posouzení v rámci posouzení životní situace svých klientů, aby sociální pracovník mohl zjistit, zda je spiritualita klienta (v sociálně vědním smyslu) jeho opěrným systémem,⁸⁶ který

⁸² Srov. Herman STEINKAMP, *Sozialpastoral*, Freiburg i.Br.: Lambertus, 1991, s. 122–126.

⁸³ Srov. Pavel AMBROS, *Teologicky milovat církev: Vybrané statě z pastorální teologie*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2003, s. 80–84.

⁸⁴ Srov. Pavel AMBROS, „Inkultura víry,“ ed. Marcello de Carvalho Azevedo – Pavel Ambros, *Inkultura a požadavky modernosti*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma – Centrum Aletti Velehrad-Roma, 2000, s. 11–16.

⁸⁵ Srov. OPATRŇ, *Sociální práce a teologie*, s. 258–292.

⁸⁶ Srov. Jakub DOLEŽEL, „Spiritual Sensitivity in Caritas Services,“ s. 50–68.

mu dává orientaci při rozhodování mezi dobrem a zlem a motivaci ke změně jeho životní situace, nebo překážkou, která její řešení komplikuje. Pro spirituální posouzení existují jak dotazníky – a to i takové, které jsou určené pro sekulární evropské prostředí,⁸⁷ tak sety otázek,⁸⁸ které může pracovník klientovi klást, aby s ním rozhovor o jeho spiritualitě a její roli v jeho životní situaci otevřel. Taková práce se spiritualitou odsouzených mimo (explicitně) křesťanský kontext může být součástí diakonické pastorace tehdy, když k ní bude možné navázat pastorační již evangelizačně zaměřenou. Různé pastoračně-evangelizační programy, spolupráce s charitativními organizacemi církví stejně jako církevní programy pro odsouzené a propuštěné mají tedy svůj pastorační význam právě jako pokračování a rozvoj diakonické pastorace v pastorační evangelizační.

Vzhledem k výše uvedenému se proto jeví potřebné, aby teologické fakulty nebo další vzdělávací instituce zaváděly ve spolupráci s Vězeňskou duchovní službou kurzy celoživotního vzdělávání pro přípravu a další vzdělávání kaplanů. Takové kurzy by měly být založeny na důkazech (*evidence based*) ve smyslu sociálně vědních výzkumů ve vězeňství, pracovat s prohloubením znalostí v oblasti teodiceje nebo aktuální náboženské, resp. postsekulární situace, a dále mít také výcvikový charakter ve smyslu přípravy na práci s vlastním kaplanským programem zacházení, se spirituálním posouzením a dalšími postupy převzatými pro diakonickou pastorační od ostatních pomáhajících profesí. V neposlední řadě by se měly věnovat vzájemnému vymezení a vazbám mezi diakonicky a evangelizačně pojatou pastorační.

ZÁVĚR

Předkládaná studie si vytkla za cíl předložit základní nárys pastorálně-teologické konceptualizace služby vězeňských kaplanů v Česku. Popisala proto stávající stav poznání z pozice sociálních věd (zejména sociologie náboženství a penitenciární psychologie) a pastorální teologie, aby ukázala na nedostatečnou míru reflexe vězeňské pastorace ze

⁸⁷ Srov. Arndt BÜSSING, „Spirituality as a Resource,” <https://www.uni-wh.de/en/uwh-international/university/faculty-of-health/projects/spneeds/> [cit. 6. 5. 2022].

⁸⁸ Srov. Michal OPATRNÝ, „Spiritual assessment in social work,” ed. Rainer B. Gehrig – Michal Opatrný – Nándor Birher – Klaus Baumann, *Spirituality, Ethics and Social Work*, Freiburg i.Br.: FreiDoc plus, 2021, s. 125–139, <https://doi.org/10.6094/UNIFR/221404>.

strany teologie. Následně bylo předloženo pastorálně-teologické posouzení vycházející z porozumění pastorači jako úkolu celé církve, který nespočívá jen v evangelizaci ve smyslu *ad intra* a *ad extra* církve, ale i v pastorači pojaté diakonicky jako službě lidské přirozenosti a důstojnosti, jako kultivaci veřejné debaty o duchovních tématech a duchovním pohledu na jinak sekulárně chápáná témata. Na základě tohoto posouzení byla pak vězeňská pastorače v základu konceptualizována jako diakonická pastorače, která sleduje přípravu odsouzeného na propuštění, a jako evangelizační pastorače po propuštění. Pro realizaci takového pojetí vězeňské pastorače se jeví jako nutné převzít pro diakonickou pastorači vybrané přístupy od dalších pomáhajících profesí (vlastní program zacházení s odsouzenými, spirituální posouzení apod.). Pro další výzkum a tvorbu konceptu vězeňské pastorače se pak jako perspektivní téma jeví zejména problém přechodu mezi diakonickou a evangelizační pastoračí v kontextu propuštění z výkonu trestu.

Pastorální konceptualizace vězeňské pastorače by měla napomoci ujasnění a upevnění její pozice v prostředí vězeňského systému ČR. O konceptualizaci a nikoliv o konceptu hovořím proto, že jde teprve o počínající proces, ke kterému má tato studie přispět. Zároveň by taková konceptualizace proto měla v budoucnu podpořit jasné a popřední místo vězeňské pastorače v diakonickém i evangelizačním, zkrátka pastoračním úkolu českých církví, pro které do značné míry stále zůstává spíše okrajovou záležitostí pro nadšence z řad duchovních i laiků.

Prison Spiritual Ministry in the Focus of Pastoral Theology

Keywords: Chaplaincy; Prison; Prison Ministry; Pastoral Service; Spirituality; Religiosity; Non-religious Spirituality; Pastoral Theology; Sociology of Religion; Penitentiary Sociology

Abstract: The study responds to the lack of theological reflection on prison spiritual ministry in Czechia. Although the Czech Republic has a well-developed ecumenical prison ministry of chaplains, its operations are primarily of interest in the sociology of religion and penitentiary sociology. The reflection in pastoral or practical theology is significantly weaker. Thus, this study aims to describe the essential elements for the first theological conceptualisation of the prison spiritual ministry in the Czech Republic. It is based on the analysis of the current discourse in the sociology of religion, penitentiary sociology, pastoral theology, and partially other helping professions. Such an analysis serves as the basis for pastoral-theological evaluation and hermeneutics. The study attempts to draw the core

lines for the possible pastoral conceptualisation of the Czech prison spiritual ministry of chaplains with a background in Christian churches.

doc. Michal Opatrný, Dr. theol.
Katedra sociální a charitativní práce
TF JU, Kněžská 8
370 01 České Budějovice
mopatrny@tf.jcu.cz